

כיסוי שערות ראשיהן של גרושה ואלמנה

ראשי פרקים

א. כיצד יש לכסות את הראש בבית ובחצר?

ב. מדוע סוגיית הגמרא עוסקת רק בנשואה?

ג. האם לבתולה אסור לפרוע את ראשה?

1. ראייה לאסור

2. ראייה להתיר

ד. סיבות להתיר גילוי ראש לפנויות

1. סוגיית הגמרא עוסקת רק בנשואה

2. כמה חייבים להפסיד לצורך קיום הדין?

ה. על האפשרות לנהוג שלא כשו"ע

1. סיכום

לדאבון נפש רבו המקרים בישראל של גירושין בקרב זוגות צעירים, וכן פטירתם של אנשים צעירים המותירים אחריהם אלמנות צעירות. כאשר נשים אומללות אלו רוצות לשקם את חייהן, למצוא בן זוג ולהקים מחדש מסגרת משפחתית, עומד לעיתים לפנייהן מכשול במציאת בן זוג מפני ההכרח להמשיך ולכסות את ראשיהן כבימי נישואיהן. קורה שבפגישה הראשונה עדיין לא רוצה האשה לספר למועמד על עברה, והיא תגלה לו זאת רק לאחר זמן, וכיסוי הראש מסגיר זאת מיד. פאה נוכרית לא תעזור ברבים מהמקרים אם משום שהיא ניכרת, או כשהאשה חונכה שלא להשתמש בה לכיסוי ראשה.

הקושי מתעורר לא רק באשר לשידוכין, אלא גם באשר למציאת מקום עבודה. יש מעבידים המתנגדים להעסיק נשים כסויות ראש. בעבר, כשהיתה

אותה גרושה או אלמנה נשואה, היה בעלה מפרנסה, ועכשיו שעול הפרנסה מוטל עליה, היא נתקלת בקושי זה.

האמנם החובה לאשה לכסות את ראשה, שהיא מדאורייתא וכן "דת יהודית", חלה גם על גרושה ואלמנה?

א. כיצד יש לכסות את הראש בבית ובחצר?

לשון המשנה בכתובות דף עב, א היא:

"אלו יוצאות שלא בכתובה: העוברת על דת משה ויהודית... ואיזוהי דת יהודית? יוצאת וראשה פרוע."

בגמרא שם מבואר שמדאורייתא די היה בכיסוי ע"י קלתה (שבה אין ראשה של האשה מכוסה היטב), אך לפי "דת יהודית", היינו מדרבנן, עליה לכסות ראשה היטב. כמו כן מבואר שם, שהאיסור לפרוע את ראשה חל על האשה בלכתה בשוק, אבל בחצר (וכל שכן בתוך ביתה) נהגו הנשים לגלות את ראשן (עי' תוספות עב, ב ד"ה ואלא בחצר) ואין לבעל לגרש את אשתו בשל כך, כי "אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה".

לפי התוספות נמצא שבחצר ובבית היו הנשים מגלות את ראשן. לא כך משמע מהרמב"ם (הל' סוטה ג, ה) הכותב שהאשה הסוטה מובאת לבית המקדש, ושם "היא עומדת בנייהן בלא רדיד ובלא מטפחת, אלא בבגדיה וכיפה שעל ראשה, כמו שהאשה בתוך ביתה." משמע שגם בבית היתה מכסה את ראשה, אלא שהיה זה כיסוי חלקי. בהל' אישות (כד, יב) כתב הרמב"ם שדת יהודית היא לצאת לשוק כשעל ראש האשה גם רדיד וגם מטפחת. כנראה, המטפחת והכיפה הם היינו הך, ובהן נותר ראש האשה מכוסה בהיותה בחצר או בבית.

אין זה הכרח שהרמב"ם חולק על התוספות, ואפשר שהרמב"ם משקף בדבריו נוהג שנהג בימיו, אך מדין הגמרא היו הנשים גלויות ראש לחלוטין בחצרות ובבתים. יש והרמב"ם מביא בהלכותיו מנהגים שנהגו בימיו, אע"פ שאינם מדינא דגמרא, כגון ההיתר שנתן לאשה לצאת מביתה "פעם אחת בחודש או כמה פעמים בחודש לפי הצורך" (הל' אישות יג, יא), אע"פ שלא מצאנו בגמרא כל איסור לצאת פעמים תכופות יותר.

ב. מדוע סוגיית הגמרא עוסקת רק בנשואה?

אף שבגמרא הלשון היא שכיסוי הראש הוא "אזהרה לבנות ישראל", מכל מקום אין זו אזהרה לבתולות, שהרי הסוגיא כולה עוסקת באשה נשואה, וגם הלשון "אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה" מוכיחה כך. אמנם הסוגיא כולה עוסקת באשה נשואה בעת שהיא חיה עם בעלה, ולכאורה אלמנה וגרושה אינן בכלל, אבל כיון שהסוגיא עוסקת בשאלת הפסד הכתובה כשבעלה מגרשה, הרי שאין עניינה כלל באלמנה ובגרושה, ואין מכאן כל ראייה שנשים אלו פטורות מכיסוי הראש.

כמו כן אין להביא ראייה מסוגיית הגמרא בברכות כד, א באשר לשיער באשה שהוא ערוה, כיון ששם מדובר אך ורק לענין אמירת דברים שבקדושה (קריאת שמע) מול השיער, וכלשון הגמרא שם: "אלא באשתו ולקריאת שמע", ואילו דיוננו הוא על שהות בבית, ובחצר ובשוק.

ג. האם לבתולה אסור לפרוע את ראשה?

1. ראייה לאסור

בשו"ע (אה"ע כא, ב) נפסק "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק, אחת פנויה ואחת אשת איש". המלה "פנויה" מכוונת לאלמנה או גרושה, ולא לבתולה, כפי שנתפרש בב"ח על הטור, בבית שמואל (ס"ק ה) ובחלקת מחוקק (ס"ק ב).

אך לדעת המגן אברהם (או"ח עה, ג) לא מדובר בהלכה זו על כיסוי הראש אלא על אופן סידורן של השערות. לפי פירושו, "פרועות ראש" – הכוונה לסתירת קליעת השערות; ו"פנויה" – היינו גם בתולה. ולדבריו, בתולות אף שאינן מצוות לכסות את ראשן מכל מקום עליה לקבץ את שיערה בצמה ובמקלעת, ולא להותיר את שערותיה פזורות.

בדגול – מרובה (אה"ע סי' כא) מובאת ראייה לפירושם של הב"ח, הב"ש והח"מ מהירושלמי (כתובות פ"ב סוף ה"א), שם מובא שמנהג הכלה הבתולה בהליכתה לחופה היה ש"יוצאת בהינומא וראשה פרוע", ומפרש בעל קרבן העדה: "שערה

על כתפה". וכאשר יש עדים שכך יצאה, תהיה כתובתה מאתים. בירושלמי הקשו: "וחש לומר שמא בתולה מן הנישואין היא?" וענו: "זאת אומרת בתולה מן הנישואין אינה יוצאת וראש פרוע", דהיינו: "אלמנה מן הנישואין אפילו בתולה אינה יוצאה וראשה פרוע" (קרבן העדה). ראייה זו דחאה ה"ר אליהו קלצקין בשו"ת אמרי שפר, סי' פ (עמ' 139 בנדפס).

2. ראייה להתיר

ה"ר עובדיה יוסף (יביע אומר ח"ד אה"ע סי' ג) מביא ראייה שמדינא דגמרא רשאית גרושה שלא לכסות את ראשה. הגמרא (סנהדרין נח, ב) שואלת: "מאימתי התרתה של השפחה שייחודה לעבד?" ומשיבה: "משפרעה ראשה בשוק". שפחה כנענית חייבת במצוות כמו כל אשה ישראלית, והיא נחשבת לפי סוגיה זו כגרושה משתלך בשוק פרועת ראש. הרי לנו שבימי חז"ל גרושה היתה מגלה את שערותיה.

ראיה נוספת שמותר לאלמנה לגלות את שערותיה יש מהמובא בכתובות (סו, ב):

"מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים והיו תלמידיו מהלכין אחריו. ראה ריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין גללי בהמתן של ערביים. כיון שראתה אותו נתעטפה בשערה¹ ועמדה לפניו. אמרה לו: רבי, פרנסני, אמר לה: בת מי את? אמרה לו: בת נקדימון בן גוריון אני..."

ריבה זו היתה אלמנה, כפי שמוכח מהמעשה הקודם בגמרא (עיי"ש רש"י ד"ה שפסקו לה חכמים). הא כיצד אפוא לא נתעטפה בשערה קודם שעמדה לפני רבן יוחנן בן זכאי? אלא לומר לך שלא היתה חייבת בכך, כיון שהיתה אלמנה.

הרב שלמה קויפמאן האס (כרם שלמה אה"ע סי' צא) נדחק ליישב שאלמנה זו גזזה את שערותיה ועשתה מהן פאה נכרית לכסות את ראשה. הרב ישכר תמר (עלי תמר על ירושלמי כתובות פ"ו ה"א) נדחק לתרץ שכיון שהיא ביררה שעורים מתחת בהמתם של ערביים, חששה שאם ידעו בה שהיא יהודיה ימנעו זאת ממנה, ולכן לא כיסתה את ראשה. הדוחק בשתי אוקימתות אלו מבואר, וברור שיש כאן פשט המאמר המוכיח שלא היתה מחוייבת לכסות שערותיה.

1. אולי עשתה זאת כדי לכסות על בגדיה שהיו קרועים ובלויים. ואולי מרוב בושה כסתה את פניה בלבד.

ראיה נוספת שמותר לאלמנה לגלות את שערוותיה יש מהמובא ביבמות. אמרו במשנה (קיד ע"ב) על האשה הבאה לבית הדין ואמרה 'מת בעלי' "רבי יהודה אומר: 'לעולם אינה נאמנת אלא אם כן באתה בוכה ובגדיה קרועין'. וספרו על כך בגמרא (קטז ע"ב) "ההיא דאתיא לבי דינא דרבי יהודה, אמרי לה [היועצים שלה] ספדי בעלך, קרעי מאניך, סתרי מזייך" כלומר לסתור קליעות שערוותיה. ואם אלמנה אסורה בגילוי שערוות, כיצד אמרו לה לגלות שערוותיה ולבוא כך לבית הדין? אלא ודאי כך היה נהוג אז.

ד. סיבות להתיר גילוי ראש לפנויות

1. סוגיית הגמרא עוסקת רק בנשואה

מגדולי הפוסקים היו שהתירו לאלמנה ולגרושה לגלות את שערוות ראשן אף בהיותן בשוק. ראשון להם הוא הרב רפאל מילדולה, רב וראש ישיבה בליוורנו, בספרו "מים רבים" (ח"ג סי' ל). מסוגיית הגמרא בכתובות משמע לו "דדווקא האיסור הוא בנשואה, דהרי בנשואה איירי. ולא ידעתי מהיכן הוציאו לאסור אפילו הפנויה? וצריך עיון. והבו דלא להוסיף גם גן הבתולה." אין הוא מבחין אפוא בין פנויה (אלמנה וגרושה) לבין בתולה (רווקה) – בכולן "הבו דלא להוסיף", ומנהגן של בנות ישראל לא חל עליהן כלל. מדבריו משמע שמותר גם לאלמנה וגרושה, וגם לבתולה שטרם נישאה. שהרי מחליף את המלה פעם משתמש במלה "פנויה" ופעם במלה "בתולה", הרי שהוא התיר בשני האופנים.²

הרב שלמה שמאמא כתב בספרו "בגדי שש" על השו"ע (אה"ע סי' כא): "ופרע את ראש האשה – האי קרא בנשואה כתיב, ומהיכן ילפינן פנויה?" הוא עוסק אפוא באיסור דאורייתא (הנלמד מהפסוק שהוא מביא), וברור לו שאין הוא חל על פנויה. וראייה לכך הוא מביא מהמשנה בכתובות (דף טו, ב): "אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע", ומביא את שנכתב על כך בשיטה מקובצת בשם לקוטי הגאונים:

2. הרב משה סופר הוכיח במאמרו "אם אסורה אשת איש בפריעת ראש מיד לאחר היחוד" (אור-ישראל, מאנסי, תשרי, תשס"א, דף לא) שכיסוי ראש לבעולה, אלמנה או גרושה, אינו חיוב מדאורייתא.

"דכך נוהגים (בעת חופתה) לבתולה ולא לאלמנה. והא דאמר 'ופרע את ראש האשה' ותנא דבי ר' ישמעאל: 'מכאן אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע הראש' - בנשואות קמיירי."

הוא תמה אפוא על תשובת מהר"י הלוי, אחי הט"ז (סי' ט) שמדבריו משמע שגם פנויה שאינה אשת איש היא בכלל האזהרה דלא יצאו בנות ישראל פרועות ראש.

אמנם ב"דגול מרבבה" הנ"ל הוכיח מהירושלמי שגם אלמנה וגרושה, ואפילו הן בתולות, חייבות לכסות את ראשן. אבל שני תירוצים בדבר:

א. רק בשעת חופתה לא פרעה אלמנה את ראשה, כדי שלא יטעו לחשוב שכתובתה מאתים. אבל לפני החופה בעודה פנויה היתה פורעת את ראשה.

ב. אכן, לפי הירושלמי כך הדין שאף גרושה ואלמנה חייבות לכסות את ראשן אף כשהן בתולות. אבל הבבלי אינו סובר כך, ובמחלוקת שבין שני התלמודים הלכה כבבלי, כפי שכתב הרי"ף בסוף עירובין.

ה"ר משה פיינשטיין (אגרות משה אה"ע ח"א סי' נז) נשאל על אלמנה שלצורך פרנסת משפחתה נזקקה לעבוד במשרד שבו דרשו ממנה שלא תכסה את שערותיה. בתשובתו כתב שמה שכתבו בחלקת מחוקק ובדגול מרבבה שאף גרושה ואלמנה צריכות לכסות את ראשן, היינו מדין "דת יהודית", אבל מדאורייתא רק אשת איש חייבת בכך.

2. כמה חייבים להפסיד לצורך קיום הדין?

מה עוד, שכיסוי הראש לדבריו (והוא מוכיח זאת מהפירוש שעליו כתב רש"י בכתובות עב, א שהוא העיקר) איננו בבחינת איסור (אסור לגלות את השיער), אלא מצוה (לכסות את השיער). ובעוד שכדי לא לעבור איסור חייב אדם להוציא את כל ממונו, הרי לשם קיום מצוה אין הוא חייב ביותר מאשר חומש מהונו. בנידונו הרי עלולה האלמנה להפסיד את כל פרנסתה לצורך קיום מצוה זו. אילו היה מדובר באשת איש, אזי הרי אפשר שפירושו הראשון של רש"י שם (שפריעת הראש היא איסור, ולא רק מצוה), וכיון שהמדובר בדאורייתא יש להחמיר בספק זה. אבל באלמנה ובגרושה מדובר בדין מדרבנן, שניתן להקל בו. ולכן התיר לאותה אלמנה לגלות את שערותיה בהיותה במשרד.

ה"ר עובדיה יוסף (יביע אומר ח"ד אה"ע סי' ג) חולק על הר"מ פיינשטיין, ולדעתו לא מדובר במצוה גרידא, אלא באיסור, אבל אף הוא קובע שאין זה "אלא איסור בעלמא ואין כאן לא לאו ולא עשה". ולכן, אף שלשיטתו פאה נכרית איננה מהווה תחליף לכיסוי ראש הנדרש מאשת איש, מכל מקום כיון שרבו הרבנים המתירים זאת, הרי שלפחות לגרושה ולאלמנה ניתן להתיר את הדבר. ולכן הוא ממליץ לאלמנה ולגרושה המתחבטות בבעיות הנידונות כאן להגיע לפגישותיהן כשלארשן פאה נכרית.

הר"מ פיינשטיין חזר על היתרו (אגרות משה אה"ע ח"ד סי' לב אות ד) בעניינה של גרושה שכדי למצוא לעצמה בן זוג ראתה לנכון שלא להתלבש כנשואה. הר"מ פיינשטיין התיר לה זאת, כי אין לך שעת הדחק כזה. אם כי בהיותה בחוג משפחה או בין חברותיה עליה לכסות את ראשה (עוד הוסיף שלאחר מספר פגישות עליה לספר לבן זוגה על היותה נשואה בעבר).

בעייתנו קלה יותר בגרושה שבנישואיה לא נבעלה ונותרה בתולה (כגון שלבעלה לא היתה גבורת אנשים). בשו"ת רבבות אפרים (ח"ו עמ' תקעא) מביא מחברו, הרב אפרים גרינבלט, שה"ר יוסף שלום אלישיב התיר לאשה כזאת שלא לכסות את ראשה, כדי שתצליח במהרה למצוא לה בעל אחר.

ה. על האפשרות לנהוג שלא כשו"ע

כאמור (לעיל ג/1) לשון השו"ע (אה"ע כא, ב) אינה משתמעת לשני פנים: "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק, אחת פנויה ואת אשת איש". כלשון זו כתבו הרמב"ם (הל' איסורי ביאה כא, יז) והטור. מי הוא שיהיה לנהוג שלא כהלכות פסוקות אלו?

אבל אפשר להניח שניסוח זה נעשה על פי המנהג שנהג בדורם, מנהג המחייב פנויות לנהוג בצניעות. אין לזה השלכה לגבי זכותה או אי זכותה של אשה לקבל את כתובתה, אלא אלו הן הלכות קדושה להתרחק מהעריות.

הלכות כאלו, שמקורן במנהג ששרר בימים שנכתבו ההלכות, אך אינן מחייבות לתקופות ששורר בהן מנהג שונה, יש לפנינו גם בעניינים אחרים. למשל:

בשו"ע (או"ח צא, ג) נפסק: "יש אומרים שאסור להוציא הזכרה (=שם שמים) מפיו בראש מגולה." המקור לפי ביאור הגר"א הוא במסכת סופרים (יד, טו).

אבל הדבר מנוגד לנאמר בגמרא ברכות (סב) שהמתעורר משנתו מברך "המחזיר נשמות לפגרים מתים וכו' מתיר אסורים, זוקף כפופים", וזאת עוד בטרם כיסה ראשו לברך "עוטר ישראל בתפארה". זהו סדר הברכות גם ברמב"ם (הל' ברכות ז, ג"ד) הרי לך שבזמן הגמרא היו מוציאים הזכרה בראש מגולה. כך מוכח גם מדברי הגמ' בברכות (כבב): "ירד לטבול, אם יכול לעלות ולהתכסות ולקריות עד שלא תנץ החמה, יעלה ויתכסה ויקרא. ואם לאו יתכסה במים ויקרא." החיוב הוא רק לכסות את ערוותו, אבל ראשו נותר מגולה.

אף במסכת סופרים, שבה המקור להלכה המחייבת את כיסוי הראש, אין זו הלכה המוסכמת על הכל. הלשון שם היא:

"פוחח הנראים כרעיו או מי שראשו מגולה, פורס את שמעו. ויש אומרים לא בראש מגולה, שאינו רשאי להוציא הזכרה מפיו."

לפי כללי הפסק היה צריך לפסוק כדעה הראשונה, המתירה, ולא כ"ש אומרים". אלא שהשו"ע כתב כאן לפי מה שנהגו בימיו.

כך גם לגבי הדין שנפסק בשו"ע (או"ח ב, ו): "ולא ילך ד' אמות בגלוי הראש". והרי בגמרא (קדושין לא, א) לא נאמר הדבר כהלכה מחייבת אלא כמידת חסידות שנהג בה רב הונא בריה דרב יהושע. הא כיצד הפך מנהג חסידים להיות דין מחייב? על כורחך שדרך השו"ע היא לרשום גם מנהגים.

מנהגים אלו אינם הופכים להיות דין מחייב, שהרי "על הגמרא אין רשות להוסיף ולא לגרוע וכל שכן לחלוק" (ביאור - הגר"א חו"מ כה, ו). ומנהגים אינם מחייבים לעולם ולתמיד. שהרי יש עדות שבהן נהגו גם בתולדות בהגיען לגיל מסויים לכסות את ראשיהן (עי' שדי חמד, אסיפת דינים, מערכת ד אות א, באשר למנהג בתוניס ובמרקו: וכך נהגו עדות תימן עד קרוב לזמננו): וכי מנהג זה מחייב עד ימינו?!

מנהג עשוי להשתנות. ראייה לכך מקריאת שמע אל מול אשה ששערותיה מגולות. בגמרא (ברכות כד, א) אסרו זאת בסתם, בין נשואה ובין פנויה. ואעפ"כ נפסק בשו"ע (או"ח עה, ב): "אבל בתולדות שדרכן לילך פרועות הראש - מותר." ובערוך השלחן (עה, ז) עוד הרחיב את ההיתר, ועל אף שצווח כנגד המספחת שפשתה שהנשואות הולכות בשערותן כמו הבתולות, בכל זאת פסק "שמותר לנו להתפלל ולברך נגד ראשיהן המגולות, כיון שעתה רובן הולכות כך, והוי כמקומות המגולים בגופה... ממילא דליכא הרהור." בעל ערוך השולחן אינו בודד בהיתרו זה. הצטרפו אליו הרי"י ויינברג (שו"ת שרידי אש ח"ב סי' יד) ה"ר

אליעזר זילבר (צמח אר"ז או"ח סי' עה) בן איש חי (שנה א פרשת בא, פסקא יב) הרב יעקב סופר (כף החיים כה"טז) וה"ר יוסף משאש (מים חיים ח,ב סי' קי).

במיוחד אמורים הדברים בדברים התלויים בצניעות, שהם עשויים להשתנות לפי מושגי הדור. ראייה לכך מההלכה בעניינה של ברכת "שהשמחה במעונו", שלפי הב"ח (אה"ע סי' סב ד"ה וי"א) אין לברך אותה ב"שבע ברכות" כשיושבים גברים ונשים "יחד בחדר אחד". ואילו הרב מרדכי יפה כתב (בסוף לבוש מלכות, ב"מנהגים"): "לא נזהרין עכשיו בזה. ואפשר משום דעכשיו מורגלות הנשים הרבה בין האנשים, ואין כאן הרהורי עבירה כל כך, דדמיין עלן כקאקי חיוורא (ברכות כ, א) מתוך רוב הרגלן בינינו. וכיון דדשו – דשו."

מושגי הצניעות משתנים מתקופה לתקופה, כך, למשל בדורו של החזון איש היתה זו פריצות אם גבר לבש חולצה ששרוולה קצר (קובץ אגרות ח"א סוף אגרת ד), ואילו היום נשתנה המנהג. לפני מאה שנה לבשו הנשים שמלות שאורכן עד קרוב לרצפה (תקופת ויקטוריה) ומנהג זה נשתנה היום. וכך כתב ה"ר אליהו קלצקין (אמרי שפר סי' פ, דף 139 בנדפס) כדי לבאר מדוע הבתולות אינן מכסות שערותיהן, למרות שבדורות ראשונים כך נהגו זו לשונו:

"האידינא אין בזה כל כך ענין פריצות, כי ראשה פרוע הוי מהתורה רק בזמן שיש בזה ענין פריצות, ולא כשכולן הולכות כן, הוי ענין פריצות כשמיחד לפרוצות וקדשות, ולא כשנהגו כולן כן."

אם כך לגבי בתולות שטרם נישאו, שמא הוא הדין לנידוננו – אלמנות וגרושות בעת שכבר אינן בגדר אשת איש.

ו. סיכום

א. רוב הפוסקים (חלקת מחוקק, בית שמואל, דגול מרבבה, ועוד) סבורים שגם אלמנה וגרושה חייבות לכסות את ראשן כפי שעשו בתקופה שהיו נשואות. כך משמע גם מפשטות לשון הרמב"ם והשולחן ערוך.

ב. בכל זאת יש מהפוסקים שהכירו בכך שדרישה זו יוצרת לעיתים שעת הדחמ (בענייני שידוכין ופרנסה) והתירו לאלמנות ולגרושות לגלות את ראשיהן.

ג. לגילוי הראש של אלמנות וגרושות יש סמך מכמה סוגיות בגמרא, וכנראה מה שנכתב ברמב"ם ובשו"ע נובע ממנהגי הצניעות שנהגו בימיהם, ואשר נשתנו והוחמרו מאז ימי התלמוד.

ד. באותה מדה יתכן לומר שמנהגי הצניעות נשתנו בימינו מאז ימי הרמב"ם והשו"ע, ואולי אף חזרו למנהגים שנהגו בתקופת הגמרא, לקולא.

ה. על כל פנים, אשה שמצבה דורש זאת – על כל רב ותלמיד חכם ליידע אותה בדבר המתירים, ולהודיעה שיש לה על מי לסמוך גם בבואה להתיר לעצמה את גילוי הראש.